

Лекція №6.
Розділ II. Права і свободи людини.

Тема: Людська гідність і права людини. Еволюція прав людини.

1. Еволюція уявлень про права людини в історії людства.
2. Покоління і класифікація прав людини.
3. Сутність стосунків між людиною та державою.
4. Права дитини.

Література:

- 1 - Вербицька П., Волошенюк О., Горленко Г. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): Підручник для 10-го класу ЗЗСО / П.Вербицька, О.Волошенюк, Г.Горленко. – Львів: Нова Доба, 2018, с. 51 - 60.
- 2 - Бакка Т.В. Людина і світ: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.: (рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень) / Т.В.Бакка, Л.В.Марголіна, Т.В.Мелещенко. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012, с. 106 – 124.

1. Еволюція уявлень про права людини в історії людства.

Ні людське співіснування, ні самореалізація людини або її самовдосконалення неможливі без наявності у неї **прав і свобод**. Їх забезпечення є необхідною передумовою самого людського існування.

Питання щодо сутності цих прав, рівності людей почали виникати вже тоді, коли внаслідок розпаду родових відносин та утворення приватної власності окрема людина виділяється й усвідомлює себе як особистість.

У родовому суспільстві права всіх його членів були однаковими. Вони виражали спільні інтереси члени роду і регулювалися моральними нормами і звичаями. З появою **класового суспільства** створюються правові закони, що насамперед виражали інтереси панівних верств суспільства. Вони, як правило, не збігались з інтересами окремих особистостей. Дотримання цих законів забезпечувалось існуванням апарату примусу. Саме існування такої примусової необхідності підпорядковуватись певним правовим законам, встановленим державою, і породило питання про співвідношення природних прав людини та тих праві, що встановлювались державою.

В античній філософії справедливість, установлена природою, протиставлялась справедливості «згідно з законом». **Сократ** вважав, що поряд з державними існують неписані божественні закони, які є більш важливими. **Аристотель** розрізняв закони природи («природне право») та закони, встановлені людьми. **Філософи-стоїки** обґрунтували уявлення про вічні і незмінні норми природи, засадовим стосовно яких є «розум природи». **Цицерон** вважав верховним природним законом закон Бога, який виявляв себе в людському розумі. Головна його позиція – «кожному своє».

Епоха **Відродження** пробудила в людях громадянські почуття через усвідомлення своїх **природних прав**.

За доби феодалізму під природним правом людини розуміли ідеї, викладені у Святому Письмі. **Фома Аквінський** вбачав підґрунтя природних прав людини у божественному законі. Він доводив, що Богові слід підкорятись більше, ніж людині.

Ідея вроджених, природних прав набула широкого розповсюдження за доби утвердження **капіталізму**. Вважалось, що підвалини суспільного і державного життя треба шукати в розумі і досвіді, в природі речей і самої людини. Всі люди проголошувались рівними і вільними від природи. Природними правами вважались право на власність, на безпеку і захист власності, рівність усіх людей перед законом.

2. Покоління і класифікація прав людини.

Кожна людина має або повинна мати певні права від народження. Якщо ті права, що встановлюються суспільством, мають постійно змінюватись в результаті вдосконалення самого суспільства, то невід'ємні права кожної людини є тим правовим загальнолюдським мінімумом, без якого ніяке суспільство не може існувати і розвиватись.

З огляду на **історичний характер прав і свобод людини** виділяють покоління прав людини.

Покоління прав людини – історичний етап в еволюції уявлень про права людини, визначений хронологічними межами, доповненими нормативно-правовими актами, в яких закріплені права людини.

Покоління прав людини:

- **кінець XVIII – початок XIX ст.** – **громадянські і політичні права**: свобода думки, слова, совісті, віросповідання, асоціацій, рівність усіх перед законом, право на справедливе судочинство, на участь у політичному житті; ці права сформулювались в процесі здійснення буржуазних революцій, вони дають можливість реалізувати свою свободу від втручань з боку держави;

- **початок XIX - до кінця Другої світової війни** – **соціально-економічні та культурні права**: право на працю і вільний вибір роботи, на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, захист материнства та дитинства, на освіту, участь у культурному житті суспільства; ці права були сформульовані в процесі боротьби за поліпшення економічного та соціального становища; **права першого та другого поколінь знайшли конституційне відображення в багатьох країнах світу;**

- **друга половина XX ст. – початок XXI ст.** – так звані колективні права «права солідарності»: право на вільний розвиток, мир в усьому світі, здорове довкілля, комунікацію, спільну спадщину людства; ці права виникли в результаті усвідомлення необхідності створення міжнародних організацій та механізму захисту прав і свобод не лише окремих людей, а й етнічних спільнот та країн; **вони знайшли відображення у Статуті ООН;**

- **у XXI ст. визначено появу четвертого покоління прав людини, що пов'язано з науковими відкриттями в алузі мікробіології, медицини, генетики, ці права – результат втручання у психофізіологічну сферу життя людини (право на штучну смерть - евтаназію), на штучне запліднення і**

виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини із стовбурових клітин (це право не є безмежним, оскільки заборонено клонувати людину).

Першою спробою систематичного викладу теорії природного права було вчення **Гуго Гроція** (1583 – 1645), викладене у праці «Про право війни та миру». В Україні та Росії першим теоретиком природного права став **Феофан Прокопович** (1681 – 1736).

Аналіз юридичних норм, заснованих на природній сутності людини, дозволяє виділити **види таких норм:**

- зумовлені фізичними якостями і потребами людини – норми, що регулюють шлюбні стосунки, батьківське піклування про дітей;
- норми та принципи, зумовлені інтелектуальними якостями людини, розумінням понять добро і зло, свобода і рабство, справедливість і несправедливість, правда та неправда.

Велика Французька революція назвала природним правом людини і громадянина право на «свободу робити все, що не завдає шкоди іншому».

Основні права і свободи можна поділити на три групи залежно від характеру відносин, що виникають між індивідом і державою, а також між самими індивідуумами. По-перше, як фізична особа людина наділяється певними **особистими правами і свободами**. По-друге, індивід як член громадянської спільноти наділяється певними **політичними правами і свободами**. По-третє, особа як учасник економічних відносин наділяється певними **соціально-економічними правами і свободами**.

Особисті права і свободи надаються людині як фізичній особі незалежно від того, чи є вона громадянином певної країни. Західна теорія часто розглядає цю категорію прав і свобод як **природні**, даровані людині не державою, а природою або Богом. На практиці ці права і свободи мають позитивний характер, тому що набувають політичної сили лише тоді, коли порядок їхнього застосування встановлюється законом.

Численні особисті права і свободи умовно можна поділити на **дві групи:**

- права і свободи, що захищають людину від сваволі з боку інших осіб;
- права і свободи, що захищають людину від сваволі з боку держави.

Найважливішим з природних прав людини є **право на життя**. Сучасне розуміння права на життя наполягає на скасуванні смертної кари. Від смертної кари відмовились, або не застосовують її фактично, понад 80 держав світу.

Загальна декларація прав людини серед невід'ємних природних прав людини називає **право приватної власності**. **Свобода та особиста недоторканість** – найважливіші права людини, яких вона набуває від народження, які встановлюються міжнародними документами обов'язкового характеру та національним законодавством.

Права, які держава надає громадянам шляхом видання конституцій та інших нормативних і законодавчих актів, можуть бути скасовані державною владою. Природні права людини визнаються **невід’ємними**.

Охорона загальнолюдських прав є завданням багатьох міжнародних організацій, провідну роль серед яких відіграє **Організація Об’єднаних Націй (ООН)**, статут якої ухвалений 24 жовтня 1945 року. Вперше в історії міжнародних відносин визначено головні права і свободи людини у **«Загальній декларації прав людини»**, проголошеній 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН. Так, відповідно до ст. 3 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на життя, на свободу та на особисту недоторканість.

До прав людини, які підлягають загальній повазі та дотриманню входять:

- **елементарні права особистості** – на життя, на свободу, на особисту недоторканість, на захист незалежним і неупередженим судом, на недоторканість житла, на таємницю листування, на захист честі і репутації;

- **політичні і громадянські права і свободи людини** – на свободу думки, совісті і релігії, на свободу переконань і на вільне їх виявлення, на свободу мирних зборів і асоціацій, на участь в управлінні своєю країною, на загальне і рівне виборче право при таємному голосуванні, вільно пересуватись і обирати собі місце проживання, на громадянство, засновувати сім’ю, шукати притулку від переслідувань в інших країнах, володіти майном;

- **права в економічній, соціальній і культурній галузях** – на працю, вільний вибір роботи, на відпочинок і дозвілля, на соціальне забезпечення, на захист материнства і дитинства, на освіту, на участь у культурному житті суспільства.

Фундаментальне значення для характеристики конституційних статусів людини і громадянина мають положення основних законів, якими зафіксовано **свободу і рівність**.

Засадовим стосовно всіх прав людини є принцип рівноправ’я. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Кожна людина повинна мати всі права і свободи, проголошені Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист їх перед законом.

3. Сутність стосунків між людиною та державою.

Громадянське суспільство формується в процесі перетворення підданих на громадян, тобто на таких членів спільноти мешканців даної держави, які відчували почуття власної гідності та спромоглися робити політичний вибір, спираючись на чітке розуміння того, з чого складаються їхні природні права.

Сучасна демократична держава має на меті не підкорення людей, а допомогу людині, сприяння розв'язанню її проблем. Це мають забезпечувати всі органи сучасної держави.

Держава і людина мають співіснувати як рівноправні партнери. Держава має діяти так, щоб не порушувати межу особистого, індивідуального, людського. Ця межа встановлюється свободою самовизначення людини.

Підходи до характеристики співвідношення «держава - людина»:

- **індивідуалістичний (природно-правовий)** – права належать людині від природи і є невід'ємними, конкретні зміст і обсяг права змінюються і розширюються одночасно з розвитком суспільства, а фундаментальні права є незмінними;

- **державницький (юридично-позитивістський)** – свої права людина отримує від суспільства і держави, держава – джерело і гарант прав людини завдяки закріпленню їх у законі, права людини змінюються залежно від державної доцільності і спроможності.

Права, як би широко вони не були декларовані, не становлять реальної цінності без гарантій їх реалізації. Конституційні гарантії реальні лише тоді, коли надійно підкріплені механізмом їх реалізації. **Конституції фіксують не лише обов'язки людини і громадянина, а й держави.** У багатьох новітніх конституціях забезпечення (гарантування) прав і свобод сформульоване, по суті, як обов'язок держави.

Особисті права і свободи співвіднесені з поняттям **процесуальних гарантій прав і свобод**, які пов'язані передусім з процедурами судочинства. **Принципи судочинства** (доступність суду, гласність судового процесу, презумпція невинуватості), які правами не визнаються, нерідко закріплюються у відповідних розділах конституцій. Принципи судочинства трактуються як засоби забезпечення правового статусу особи.

Механізм гарантій прав людини і громадянина – система правових засобів, визначених конституцією – державні правоохоронні органи, судова система, громадські організації із захисту прав людини та громадянина.

Юридичні гарантії встановлюються в Конституції, нормах поточного законодавства. Їх мета – реальне забезпечення максимального здійснення громадянами своїх прав і свобод за допомогою наступних **правових методів**:

- право на судовий захист;
- право на відшкодування матеріального та морального збитку;
- право на знання кожним своїх прав і обов'язків;
- право на юридичну допомогу;
- принцип неприпустимості обмеження прав і свобод людини і громадянина;
- гарантії правосуддя;
- ніхто не зобов'язаний виконувати свідомо злочинні розпорядження і накази;
- ніхто не може бути притягнутий до відповідальності двічі за те саме правопорушення;

- презумпція невинуватості;
- визначення статусу людини в процесі правосуддя.

У разі конфлікту особистої свободи і спільного блага відновити їх гармонію та рівновагу може спеціально заснований державний орган – суд. Держава має захищати свободу індивіда за умов гарантування достатнього захисту суспільних інтересів.

Інститут **уповноважених з прав людини** сформувався у скандинавських країнах наприкінці XIX ст. Практика підтвердила його ефективність. У Швеції, Норвегії, Фінляндії уповноважений з прав людини називається **омбудсмен**, в Іспанії – **народний захисник**, у Португалії – **гарант справедливості**, у Великобританії – **парламентській комісар з прав людини (уповноважений у справах адміністрації)**, у Франції – **медіатор**, в Італії – **цивільний захисник**, в Австрії – **колегія народного правозахисту**, в Нідерландах – **національний омбудсмен**, у Канаді – **уповноважений у публічних розслідуваннях**, у США – **громадський адвокат і помічник громадян**, у Російській Федерації – **уповноважений з прав людини**, в Україні – **уповноважений Верховної Ради з прав людини**.

Омбудсмен (швед. - представник інтересів) – обрана спеціально (призначається) посадова особа для контролю різного роду адміністративних органів, в деяких країнах – приватних осіб і об'єднань.

Крім того, коли використано всі національні засоби захисту своїх прав, є можливість звернутись до міжнародних судових установ або організацій, членом або учасницею яких є держава.

4. Права дитини.

Міжнародним механізмом захисту прав людини сьогодні займається переважно ООН. Крім неї діють Міжнародна організація праці (МОП), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), які координують власну діяльність з ООН.

Система міжнародних актів про права людини:

- «**Міжнародна хартія про права людини**», яка включає Загальну декларація про права людини (10.12.1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (16.12.1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (16.12.1966);
- Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за нього (1948);
- Конвенція про політичні права жінок (1952);
- Конвенція про статус біженців (1951);
- Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод жінок (1950);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965);
- Конвенція про незастосування строку давності щодо воєнних злочинів і злочинів проти людства (1965);

- Міжнародна конвенція про припинення злочинів апартеїду і покарання за нього (1973);
- Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984);
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979);
- **Конвенція про права дитини (1989).**

Благополуччя дітей та їх права завжди викликали пильну увагу міжнародного співтовариства. Ще в 1924 році Ліга Націй прийняла **Женевську Декларацію прав дитини**. У той час права дітей розглядалися в основному в контексті заходів, які необхідно було прийняти відносно рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми.

У 1959 році Організація Об'єднаних Націй (ООН) прийняла **Декларацію прав дитини**, в якій проголошені соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. 20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята **Конвенція про права дитини**, яка вважається світовою конституцією для дітей.

Україна ратифікувала **Конвенцію ООН про права дитини 27 лютого 1991 року**, тим самим взяла на себе великі зобов'язання в царині забезпечення прав людини. В нашій країні основним законом, спрямованим на забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток є **Закон України «Про охорону дитинства»**.

Крім того, права дитини виділені окремими статтями **Сімейного, Цивільного, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України**, а також регулюються такими законами, як **«Про оздоровлення та відпочинок дітей»**, **«Про попередження насильства в сім'ї»**, **«Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»**.

Різні державні інституції та міністерства покликані відповідати за дотримання прав дитини в Україні. Багато зусиль також докладають громадські організації, які працюють у сфері захисту прав дитини, щоб кожна дитина почувала себе повноцінним членом суспільства.

Дотримання прав дитини є одним із пріоритетних напрямів роботи Уповноваженого з прав людини. У структурі Секретаріату Уповноваженого створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини, до повноважень якого віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття активів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню. За роки існування інституту Уповноваженого з прав людини у **2013 році Україна вперше стала членом Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC)**.

Система, що забезпечує захист прав неповнолітніх – **ювенальна юстиція** (лат. juvenalis – юнацький, дитячий). Вона передбачає наявність мережі установ та організацій, чия діяльність здійснюється на основі законів і процесуальних норм, що регламентують ставлення до дітей і підлітків, тобто спеціалізованих судів, поліції, інспекції, прокуратури.

В це складно повірити, але в Європі ефективність роботи ювенальних суддів оцінюється ... кількістю відібраних у батьків дітей. Одна з головних причин, по якій дитину можуть забрати у батьків, є бідність. Так, в Німеччині у 2008 році було відібрано 70 тис. дітей. За останні 60 років у Франції – більше 2 млн. Відбирають дітей і у заможних сімей. В деяких країнах Європи навіть існує план по дітям, відібраним у родин. Дітей можуть відбирати у батьків з незначного і навіть дивного приводу. Так, у 2011 році соціальні служби відібрали 15-місячну доньку у іспанки Хабіби, мотивуючи дії тим, що дитина надто прив'язана до матері і отримує надто багато любові та ласки. Офіційною ж причиною стала заява сусідів, що «в цьому віці дитину не можна кормити грудьми на її вимогу».